

KÖZLEMÉNYEK

TŐSÉR MÁRTON

BIZÁNCI TERJESZKEDÉS A X. SZÁZADBAN - OSTROMTECHNIKÁK ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN

Habár Róma örököseként a bizánciak tekintélyes hadtudományi irodalmat birtokoltak, az ostromokról szóló módszertani értekezések eltűntek a középbizánci időszak katonai témájú írásai közül. Maurikios és Bölcs Leó is csupán általánosságban tért ki erre a témára. A magyarázat tulajdonképpen egyszerű: a VII. századtól kezdődő „sötét korban” a bizánciak inkább ostromlottak voltak, mint ostromlók. Az arabok elleni hosszas küzdelemben a VIII. századtól a portyázó harcok váltak uralkodóvá, az ostromok ritkák voltak – akkor is inkább az arabok ostromoltak. A X. században azonban, a bizánci hadtudomány megújulása idején készült értekezésekben újra előkerült a téma, bizonyos sajátosságokkal, melyek a korabeli helyzetet jellemzik. Bár az ostromharcászat módszerei a klasszikus kortól a puskapor elterjedéséig keveset változtak, a jellemzők variációi jól tükrözik az ostromlók lehetőségeit, gazdasági és társadalmi hátterét az adott korban. Ezért is érdemes gyakorlati példákat tanulmányoznunk.

A középkorban (amiképpen később is) két módon lehetett bevenni egy falakkal védett helyet: ostrommal vagy blokáddal. Az előbbi az erővel történő várvívást jelenti, mikor az ostromlók a védők ellenállásának leküzdésével, veszteségek árán törnek be a falak mögé, az utóbbi közvetett módon, a védők ellenállási hajlandóságának felörlésével próbálja elérni azok megadását; általában az élelemhiány, vagy a felmentés tartós elmaradása volt a védelmezett erősség feladásának oka. Az ostrom mikéntje a rendelkezésre álló eszközökön múlt: a legegyszerűbb a város kapujának rohammal történő bevétel volt (klasszikus példája a trójai háború), és a római korszak sokféle faltörő gépezetéig, várvívó eszközéig, illetve az aknaharcászatig terjedt. A blokáddal az előbbiektől eltérően a védőket szorosan elszigetelte a külvilágtól, főleg az élelmiszerektől, és az egyéb szükséges ellátmánytól, végső soron a reménytől fosztotta meg őket. Ebben az esetben a véget a kapituláció jelentette, de a blokáddal egy idő után ostromba is átmehetett, és végül rohamra is sor kerülhetett. A két eljárást persze általában kombinálva alkalmazták, és támadók különleges módszereket is használhattak, idő, eszközök, vagy szándék hiányában: cselek (klasszikus példa rá a trójai faló), rajtaütések, árulás, megvesztegetés („nincs olyan erőd, amelybe ne jutna be egy arannyal megrakott öszvér”) stb.

A X. század bizánci hadügyi irodalmában az ostrommal többen is foglalkoztak: a „De velitatione bellica” csak érintőlegesen és inkább a védők megsegítésének módjait kidomborítva,¹ a X. század végén íródott „De re militari” már részletesebb, de csak a hadjáratok egy melléktevékenységéként ír a témáról,² Nikephoros Uranos „Taktika” című, a

¹ Dennis, George T.: Three Byzantine Military Treatises. Washington, 1985. (a továbbiakban: DV) 223–225. o.

² Dennis: i.m. 303–321. o. (a továbbiakban: DRM).

X–XI. század fordulójáról származó munkája sem túl részletes, de a legjobbnak ítélt módszert, az aknaásást részletesen taglalja.³ Az egyetlen, kimondottan ostromtechnikai értekezés a X. század közepén, névtelen szerző által írott „Parangelmata poliorketika,” mely a klasszikus értekezésekből összeállított munka, bizonyos kortársi betoldásokkal.⁴ A példákon látni fogjuk, hogy az értekezések előírásai mennyire voltak használatban, de azt is, hogy a cselek alkalmazása is általános volt. A példák az arabok ellen a keleti határvidéken vívott hadjáratokból származnak: Theodosiopolis (930 körül), Melitené (927–934) Khandax (960–961), Mopsuestia és Tarsos (964–965), Antiokhia (968–969).

Az elméleti előírások alapján az az elsődleges feladat, hogy a védőket fosszák meg minden szükségéstől,⁵ ami magában is sikerre vezethet, ha nem, következhetnek a rendszeres ostromműveletek. A szükségletektől való megfosztás a város környékének feldúlását jelentette, vagyis az élelmet biztosító háterszág (falvak, kertek, szőlők) felpredálását. Ez egyrészt a gabonától, takarmánytól fosztotta meg a védőket, másrészt a falak közé menekült falusiak növelték a meglevő készleteket fogyasztók számát, amivel a kiéhezhetést gyorsították fel. Arra is ügyelni kellett, hogy az ostromlott városba ne tudjanak utánpótlást szállítani (legalábbis a szükségesnél kevesebbet), de arra is, hogy az ostromlók ellátását biztosítsák, hiszen a feldúlt vidékről ők sem tudják magukat élelmezni.⁶ Éheztetés nélkül nem érdemes rohammal próbálkozni; igyekezzenek viszont vizsályt szítani a védők között: először ajánljanak megadást kedvező feltételekkel, ha elutasítják, következhetnek a fenyegetések, különösen az örmény és szír keresztények, illetve a magaritai (az iszlám hitre át-

³ *McGeer Eric: Sowing the Dragon's Teeth. The Byzantine Warfare in the Tenth Century.* Washington, 1995. 153–163. o. (a továbbiakban: NUT).

⁴ *Sullivan, Denis F.: Siegecraft. Two Tenth Century Instructional Manuals by „Heron of Byzantium.”* Washington, 2000. (a továbbiakban: PP) 26–105. o.

⁵ DRM 303. o. Könnyűlovas portyázókkal („trapezitai vagy ahogy nyugaton hívják őket, khosarioi”) dúlják föl a vidéket, míg a város lakóit az éhség menekülésre nem készíti, ha ezt elmulasztják, hiába is fáradnak rohamokkal. De már a VII. században is ez volt az elsődleges feladat: „Az ostromló először is, ha lehetséges, akadályozza meg, hogy a falakon belüliek a szükségletekhez, mint az élelem és víz, hozzájussanak. Ha az ostromlottak ezeknek bővében vannak, az ostromgépekre és harcra szükségessé hagyatkozni” – Maurice's Strategikon. *Handbook of Byzantine Military Strategy.* (Tr.: *George T. Dennis.*) Philadelphia, 1984. (a továbbiakban: Strategikon) 106. o.

⁶ DRM 303–305. o. Az arab területeken, ahol a rendszeres támadások miatt kevés az élelem, viszont a lovaknak nem lehet 24 napi ellátmánynál többet szállítani árpából, intézkedéseket kell tenni az utánpótlás megszervezésére, hogy az élelemhiány ne hiúsítsa meg a terveiket. Az utánpótlást szállító szekerek, málhásjoszágok útjába eső hegyszorosokat meg kell szállni és védelmükre gyalogos és lovas különítményt kell hátrahagyni. NUT 155–157. o. A végvidéki strategosok éberen figyelve akadályozzák meg, hogy az ellenséges területen kereskedelmi forgalom bonyolódjon, így a védők az élelemhiány miatt Szíria belső vidékeiről kérik majd támogatást. Azok erre pénzt, gabonát, élelmiszert küldenek; ha pénzt juttatnak a védőkhöz, azok a bizánci határvidéki lakóktól gabonát, sajtot, állatokat kérnek érte. Ezek pedig pénzvagyuktól fűtve adnak is nekik, ezért éberen kell figyelni és büntetéseket kell kiszabni, hogy az ilyesmit megakadályozzák. A szíriai karavánokat ki kell kémlelni, és el kell fogni; az erdőhöz vivő utakat a határvidéki themák folyamatosan őrizzék, és akadályozzák meg a forgalmat. A tiszteket és beosztottaikat jutalmakkal, ajándékokkal buzdítsák feladatuk szorgalmas ellátására, hogy folyamatosan portyázzanak és a karavánokat ne engedjék át az erdőhöz. Akik együttérzésből vagy hanyagságból nem végzik el dolgukat, súlyos büntetés alá essenek. – Ez a leírás persze már abból az időszakból származik, mikor a bizánci határ Észak-Szíriába tolódtott át. *McGeer, Eric: Byzantine Siege Warfare in Theory and Practice.* In: *Ivy A. Corfis – Michael Wolfe: The Medieval City under Siege.* Woodbridge, 1995. 126. o. *A De obsidione toleranda* bizánci változata szerint az ostromlottaknak viszont az a dolguk, hogy fél – egy évre elég élelmet gyűjtsenek, az ostrom előtt az öregeket, gyerekeket, harcképteleneket távolítsák el a városból, hogy kevesebb szájat tápláljanak, továbbá, hogy a környező vidéket letarolják, nehogy a támadók ellátmányt találjanak; a víztározókat, ciszternákat töltsék föl.

tért keresztények) irányában: ha nem dezertálnak, a vár bevétele után kivégzik őket. Ha eredménytelen marad is a felszólítás, feszültséget és széthúzást kelthet a védők között, ami hasznára válik az ostromlóknak.⁷

Az ostrom előtt biztos, erődített tábornak kell építeni a támadóknak.⁸ A falak vívását legjobb „teknősök” (khelonai) – mozgatható, fából készült, bőr borítású fedezékek – oltalmában végezni. Alattuk akár faltörő kosokat is a falakhoz lehet vinni. E fedezékek legáltalánosabb gyalogsági típusai a laisák, házikószerű, faágakból készült alkotmányok, elől-hátul egy-egy bejáratral, 15–20 ember számára. A támadók három részre osztva, egymást váltva harcoljanak: egy csoport próbáljon rést ütni faltörő kosokkal és kalapá-csokkal, a másik kettő a faltól 90–100 méternyire pihenjen, illetve nyilakkal, parittyákkal lője a védőket. Váltásokkal egész nap bonthatják a falat, közben a védőket lőjék a hajító-gépek is (melyeket, úgy tűnik, csak erre használták, nem a fal rombolására). Az erőd alap-jához ásott alagutat állványozzák ki, lazítsák meg az alap köveit, töltsék meg az üreget száraz fával és gyújtsák meg, hogy a falak ledőljenek. Vigyázni kell azonban, hogy a védők észre ne vegyék az ásást, és ellenaknát fúrjanak, tehát az alagutat elég mélyre vezessék.⁹

Ha az ellenség végül hajlandó kapitulálni, a megadást – amennyiben az erődítmény erős, őrsége, jó állapotban van és felmentő csapatok várhatók – el kell fogadni. Ha viszont az őrség fáradt és felmentő sereg nem várható, akkor erővel kell bevenni a várat, így a védők családostul foglyok lesznek, vagyonuk pedig az ostromló csapatok zsákmánya. A szökevényeket jól kell fogadni, hogy a bentiek is láthassák.¹⁰

A keleti határokon a bizánciak gyakorlata nem annyira ostromokra, mint inkább portyákra, illetve az ellenséges portyák elhárítására koncentrált. Ennek a módszernek folytatása gyakorlatilag a blokáddal való ostrom: a kiszemelt erődöt addig zaklatják, amíg környéke el nem pusztul, és végül megadásra, vagy megegyezésre kényszerül. A X. században lezajlott keleti hódítások során is ezt a módszert alkalmazták, miután a bolgárokkal kötött béke (927) lehetővé tette az ottani aktív fellépést, a kalifátus meggyengülése miatt pedig komoly válaszra aligha lehetett számítani. I. Romanos Leka-penos császár (920–944) már 925-ben felszólította az iszlám végek városait, hogy fizessenek neki adót, vagy megtámadja őket, mivel tökéletesen tisztában van kormányzatuk gyengeségével.¹¹ Azok visszautasították az adófizetést, ezért 926 tavaszától megindultak

⁷ NUT 157–159. o.; *McGeer*: i. h. a védők ugyanakkor jó, ha a bünözőket, mint potenciális árulókat, őrizet alá helyezik, és állandó őrzéssel biztosítják, hogy árulás ne történjen.

⁸ DRM 309–311. o., NUT 157. o.

⁹ NUT 159–161. o.; PP 41., 45–49. o. A fal aláásásáról: a fedezékből, melyet a fal tövéhez toltak, két ember vájjon rést, mélyebbet mint a fal vastagságának fele; a fedezékek kevesebb mint 60 méterenként (20 podes) álljanak, hogy a fal jókora részén dolgozhassanak. Az üreget viszonylag vékonyabb és sűrűn elhelyezett gerendákkal támasszák alá, melyeket alulról is faalpra helyezzenek, hogy a nyomás alatt ne hogy lesüllyedjenek és az üreg beomoljon. Ha az üreg kész és jól aládúcolták, töltsék meg száraz fával és gyúlékony anyagokkal, majd gyújtsák meg. Amint a támasztekők elégnak, a fal is leomlik. A *laisa* vagy *lesa* szláv eredetű kifejezés, tőlük került át a magyar nyelvbe is, *lésza* alakban, vesszőfonat jelentéssel. Érdekes, hogy *Arany János* ezt a szót a bizánciak által használt fogalom értelmében használta: „Sűrű reketyéből lésza-sövényt fonnak, Mely földje nyilaktól fal-megrohanáskor...” , „...alatta rohanó lészáknak, A király vitézi falra imé hágnak,” – Toldi szerelme, Tizedik ének, 89., 93.

¹⁰ NUT 163. o.

¹¹ Ez az indoklás jellemzi a bizánciak óvatos fellépését az iszlám végeken – V. Konstantin (741–775) az abbászida hatalomváltás után, a 750-es években, hasonlóan indokolta a Melitené és a környező határerődök elleni támadását azok védőinek: *The Origins of the Islamic State. Kitáb futüh al-Buldân of al-Balādhuri. Vol. I.*

ellenük a támadások. Ioannes Kurkuas domestikos ton Skholon (főparancsnok) és Melias, Lykandos strategosa kis híján elfoglalta Melitené városát; a vidéket mindenesetre elpusztították, a város lakói pedig hasztalanul próbálták segítséget kérni Bagdadból.¹² A bizánci támadások a határvidék középső és északi részét érték, a tarsosi végeket nem; az örmény és grúz területek közé ékelt arab enklávék voltak a célpontok, illetve a részben már átkarolt Melitené.¹³

Theodosiopolis blokádja (930 körül)

A város régi arab támaszpont volt a grúzok (ibérek) lakta területen (arabul Kalikala, ma Erzerum) és komoly stratégiai fontossággal bírt, mivel onnan, a birodalom határvidékéről nyílt út az Araxes völgyébe, Dvinhez, ami a környéken az arabok legfontosabb támaszpontja volt, továbbá a hegyeken át délre, a Van-tó vidékére, ahonnan a Tigris völgyébe visz az út, a Bitlis-hágón át. Ugyanakkor viszont az arab portyázók onnan érhettek el a legkönnyebben a Fekete-tenger bizánci partvidékét, ezért volt megszerzése, vagy semlegesítése fontos Bizánc számára. Csakhogy az arabok mellett a helybeli előkelők ellenkezését is figyelembe kellett venni. A grúzok (és abházok), bár ortodox vallásúak voltak, szomszédaihoz, a monofizita örményekhez hasonlóan, több kisebb-nagyobb fejedelemségre oszlottak. Az arab hatalom folyamatos gyengülése mellett ezek a kis államok jó viszonyban voltak az ottani arab helyőrségekkel, az átmenő kereskedelemről pedig jelentős jövedelmet húztak,¹⁴ és e számukra kényelmes állapotot nem akarták felcserélni a bizánci hatalommal. Így az a furcsa helyzet adódott, hogy a velük azonos hitű császárt, akinek akkor már hivatalosan alattvalói voltak, a legkevésbé sem kívánták tényleges hatalmi tényezőnek látni a maguk területén. Ebből fakadtak azok a problémák, melyekkel a város blokádja során Ioannes Kurkuas szembesült.¹⁵

by Philip Khouri Hitti. New York, 1968. 278. o. A bagdadi kormányzat gyengeségét az akkoriban megélnéközlő karmati (bahreini iszmáilita szakadárak) portyák is szemléltették: 927 őszén betörték Irakba és 928. január 7-én csak azért voltak kénytelenek megállni Bagdadtól 20 km-re, mert elárasztották a terepet előttük, ezután Észak-Mezopotámiáig dúltak; rendszeresen fosztogatták a mekkai zárándokkaravánokat, majd 930. január 11-én feldúlták a Szent Várost, a zárándokokat leöldösték, a Fekete Kővet elhurcolták és csak 22 év múlva adták vissza. *Hajnal István*: Al-Qarāmita. A korai ismā'īliya szakadár közösségeinek története. PhD disszertáció. Budapest, 2001. 149–152. o. Köszönettel tartozom a szerzőnek azért, hogy ezt a munkáját, akárcsak az alább többször hivatkozott Miskawayh angol fordítását, a rendelkezésemre bocsátotta.

¹² *Vasiliev, Alexandr A.*: Byzance et les Arabes. Vol. II. (867–959) Part 2.: Extraits des sources arabes. Bruxelles, 195. (a továbbiakban: *Vasiliev*) 148–149. o.

¹³ Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szövegeket fordította *Moravcsik Gyula*. Budapest, 2003. (a továbbiakban: DAI) 239–241. o. A várostól északkeletre, az Eufrátesz bal partján, Manuel, Degik ura területén szervezték meg Mesopotamia themát (900 körül). (Manuel VI. Bölc Leó [886–912] idején, a X. század elején, a császár szolgálatába állt.) Ugyanebben az időben a várostól nyugatra eső pusztai vidéken hozta létre Melias Lykandos kleisurát, később themát (916 körül). Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. Vol. II. Commentary. Ed. *Romilly J. H. Jenkins*. London, 1962. 189–190. o. (a továbbiakban: Commentary)

¹⁴ *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Kmoskó I/2*) 22–23., 68. o. Az iszlám földjére Bizáncból Trapezunton és Kalikalán át len-, gyapjú- és brokátszöveteket, római öltözékeket importáltak.

¹⁵ Hogy a kis államok viszálykodása milyen zavaros helyzeteket eredményezhetett, arra jó példa Artanudz városának esete, valamikor a 920-as évek végén. A város nem a muszlimok, hanem az ibér Asót Kiszkászisz birtokában volt és fontos kereskedelmi központként működött: a Trapezunt, Ibéria, Abaszgia, az örmény területek és

Theodosiopolis környéke már VI. Leó idején több támadás célpontja volt: tőle keletre, Basian vidékén, az arabok a templomokat erődökké építették át, amiért a császár Lalakon patrikiost, Armeniakon strategosát, Kolonia, Mesopotamia és Khaldia strategosával együtt, ellenük küldte. Ezek feldúlták a területet, az erődöket elpusztították. Később újabb hadjárat indult Theodosiopolis ellen Katakalon domestikos ton Skholon vezetésével. Ő is feldúlta a várost (valószínűleg inkább a környékét), Basian földjét és a környező vidéket is. Aztán, már I. Romanos alatt, a Dvin ellen vonuló¹⁶ Ioannes Kurkuas dúlta fel Basiant, amiképpen testvére, Theophilos, Khaldia strategosa is. Így, mire a theodosiopolisiakkal létrejött a megegyezés, már egyetlen helység sem volt Basianban és Avnik körül.¹⁷

Ioannes Kurkuasnak ezúttal is komoly problémákat okoztak az ibérek, akik ugyanis sosem akartak ellenségeskedni az arab kézen levő Theodosiopolisszal, Avnikkal és Manzikerttel. A bizánciak Theodosiopolis élelmezésének akadályozása érdekében szerették volna átvenni Ketzeon erődjét, az ibérek azonban vonakodtak, mondván, századaiak szerint ez azt jelentené, hogy a császár megbízhatatlannak tartja őket. Csak arra lettek volna hajlandók, hogy egy turmarkhes, vagy császári megbízott költözzön a városba, és onnan tartsa szemmel Theodosiopolist. Ez viszont a császár számára volt elfogadhatatlan, hiszen megbízottja csak tíz-tizenkét embert vihetett volna magával, annyival viszont képtelen lett volna a karavánokat ellenőrizni, főleg éjszaka. Az ibérek végül is csak abban voltak érdekeltek, hogy Theodosiopolis tőlük élelmezze magát, és Ketzeont akkor sem adták át, amikor ígéretet kaptak arra, hogy a város elfoglalása után visszakapják.¹⁸

Az viszont nem lett volna ellenükre, hogy Avnikot és Basiant átadják nekik a császári csapatok, mivel úgy tartották, hogy I. Romanos arra okleveles ígéretet tett nekik. Ez azonban félreértés volt a részükről, mivel Bizánc és az ibér uralkodó szerződése csupán azt tartalmazta, hogy az utóbbi hűséges marad a császárhoz, harcol ellenségei ellen, barátait oltalmazza, a keletet aláveti neki és nagy tetteket visz végbe; cserébe a császár őt

Szíria felől hozott árucikkekből hatalmas vámjövedelemre tett szert. Erős város volt, nagy elővárossal, rendkívül termékeny földű, emellett „Ibéria, Abaszgia és a miszkhioszok kulcsponja.” (az utóbbi az akkori Iberia délnyugati részét jelentette, lényegében a város körüli területeket). Asót viszont ellenséges viszonyban volt vejevel, Gurgennel, aki erővel is meg akarta szerezni tőle a várost, ezért úgy döntött, hogy inkább átadja azt a császárnak. I. Romanos el is küldte Konstantinos patrikiost, hogy szerezzen katonákat Khaldiában, és menjen be velük a városba. Konstantinos háromszáz emberrel végül el is jutott Artanudzsba, és átvette azt Asóttól. Ez azonban felbőszítette Gurgent és Dávidot, Iberia uralkodóját, akik azzal fenyegetőztek, hogy ha ezt a császár jóváhagyja, akkor inkább az arabokkal tartanak a bizánciak ellen. Ezt elkerülendő, a császár letagadta, hogy köze volna a dologhoz, azt Konstantinos magánakciójának állította be, akit aztán fenyegetések kíséretében hívott vissza Artanudzsból – DAI 215–223. o. Egyébként a korabeli seregek létszámához is érdekes adat az, hogy egy nagy és erős város őrségül elégnak tartottak háromszáz embert. Egy apró kaukázusi fejedelemség (mely maga is Abaszgia főhatalma alatt állt) ebben a helyzetben képes volt megalázó visszakozásra kényszeríteni a „rómaiak birodalmát”, mely hivatalosan mindkettőjüknek ura volt és ugyanazon hitet vallotta, mint ők. *Shepard Jonathan*: Constantine VII., Caucasian Openings and the Road to Aleppo. 26–27. o. In: *Eastern Approaches to Byzantium. Papers from the Thirty-Third Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Warwick, Coventry, March 1999.* Ed. *Antony Eastmond*. 2001. Aldershot.); *Runciman, Steven*: *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign. A Study of Tenth Century Byzantium.* Cambridge, 1963. 169. o.; *Toynbee, Arnold*: *Constantine Porphyrogenitus and his World.* London, 1973. 407–408. o. Az események 923–930 közötti datálása: *Commentary* 179. o.

¹⁶ Valószínűleg a 927-es hadjáratról van szó: *Vasiliev* 150–151. o.

¹⁷ DAI 207–209. o. Lalakon hadjárata 901-ben, Katakaloné 902-ben lehetett: *Commentary* 173. o.

¹⁸ DAI 209–211. o. Ketzeon talán Ekek, Hinzorik vagy Tortum Kale lehet, a mai Tortum folyó felső völgyében, mely ma is termékeny vidék, és Theodosiopolis ellátó területe lehetett. *Bryer, Anthony – Winfield, David*: *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos.* Washington, 1985. Vol. I. 38. o., 418. j.

és nemzetségét meghagyja tisztségében, határait nem tolja el, nem akadályozza, hogy Theodosiopolist és más ellenséges városokat elpusztítson, akár a maga, akár a császár csapataival, azt viszont nem, hogy uralma alatt is tarthatja, mint ahogy Avnikot és Mazdatot sem, melyeket a császár csapatai fosztottak ki és foglaltak el. A császári vélemény, Ioannes Kurkuaséval egyezően az volt, hogy az ibérek és a birodalom közötti határ az Erax (Phasis) folyó legyen, attól délre a bizánciak, északra pedig az ibérek földjei legyenek.¹⁹ Theodosiopolis esetében a bizánci támadások elérték céljukat, elszigetelték és megegyezésre szorították, ám a város csak az arab-bizánci harcok újabb megélénkülése után, 949-ben került közvetlen bizánci fennhatóság alá.²⁰

Melitené blokádja

A határvidék középső részén fekvő város, Melitené (Malatya), régóta tüske volt már a bizánciak körme alatt, emíreik gyakran vezettek portyázó hadjáratokat Anatólia területére. Ennek ellenére itt sem meghódítása és a közvetlen uralom alá helyezése volt a császár célja. A város az Eufrátesz jobb partján feküdt, a Melas (Kubakib, ma Tohma Su) folyó torkolatánál, onnan juthattak át az arabok Armeniakon themába. Hegyekkel körülvett termékeny völgyben helyezkedett el, ahol szőlőt, mogyorót, mandulát termesztettek.²¹ Korábban több bizánci támadás is érte már, legutóbb I. Basileios (867–886) idején, de mindig átvészelte azokat. Mivel a muszlim portyázó hadjáratok fontos bázisa volt, alighogy elcsendesedett a bolgár határvidék, a császár azonnal kiküldte ellene Ioannes Kurkuast. Mint láttuk, a Melitené elleni támadások 926 tavaszán indultak meg, és kis híján el is foglalták a várost. A bizánciakat ugyan visszaverték, ám a város vezetői hamarosan belátták, hogy mivel Bagdadtól nem várhatnak segítséget, helyesebb lesz, ha egyezkedni próbálnak. A tárgyalások eredményeként a város Bizánc barátja és szövetségese lett, adót fizetett, és csapatokat küldött annak seregébe még az arabok ellen is, cserébe viszont mentességet kapott a támadások alól, s a lakosság és a város vezetése helyben maradhatott.²² Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, Abu Hafsz emír halála (928) után a melitenéiek felmondták a szerződést.

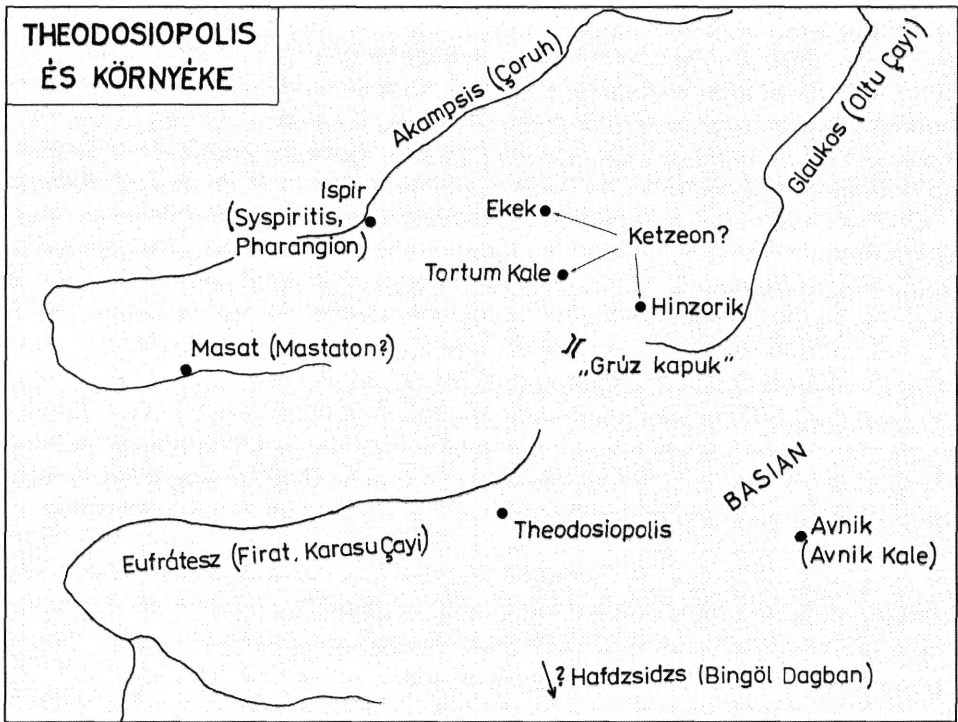
¹⁹ DAI 211–215. o. Ide kapcsolódik még Avnik város története is, mely önálló volt saját emírje alatt, és a bizánciak sokszor fosztogatták falvait, az ibérek viszont nem, viszont megpróbálták megszerezni. Az emír belátta, hogy nem tarthatja fenn magát, ezért úgy döntött, hogy a császár alattvalója lesz. Mazdat erődjét Theodosiopolis héthónapos ostroma során a domestikos elfoglalta és átadta az ibér uralkodónak, miután az esküt tett rá, hogy megtartja és sohasem adja át azt araboknak, a csapatok elvonulása után azonban mindjárt visszasaadta a theodosiopolisiaknak. Avnik ma Erzerumtól keletre található, kb. 60 km-re, Mazdat pedig talán a közelében feküdt: Commentary 174., 176. o. A Commentary datálása szerint a héthónapos ostrom valószínűleg 939 áprilisa és októbere között zajlott (uo.). Az Akampsis (Çoruh) felső szakaszán Masat, Masat Han, Masat Mahalle falvak valamelyike lehetett Mazdat: Bryer – Winfield: i. m. 39. o.

²⁰ Vasiliev 95. o.; Des Stephanos von Taron armenische Geschichte. Aus dem altarmenischen übersetzt von Heinrich Gelzer und August Burckhardt. Leipzig, 1907. 131–132. o. szerint feltöltötték a várárkokat és lerombolták tornyait. Žizneopisaniâ vizantijskih carej. Prodolžatel' Feofana; izd. podg. Ā. N. Lubariskij. Sankt-Peterburg, 1992. (a továbbiakban: *Theophanes folytatása*) 177. o.: Theodosiopolis és környéke adózásra kényszerítéséről folyamatos dúlás-fosztogatás után.

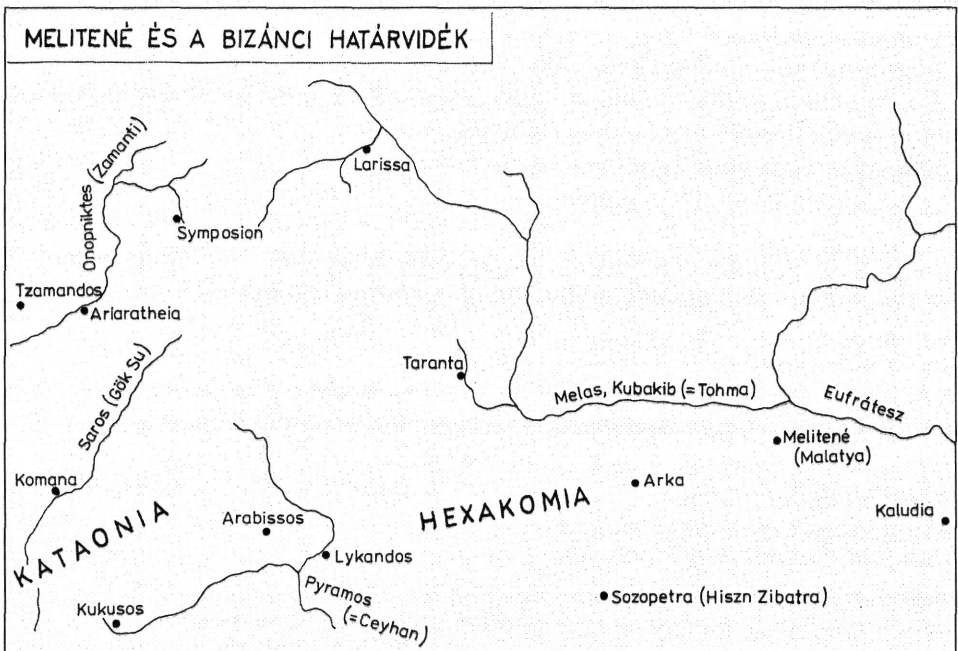
²¹ *Le Strange, Guy: The Lands of the Eastern Caliphate. Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem Conquest to the time of Timur.* Cambridge, 1905. 120. o.

²² *Theophanes folytatása* 172. o.; Byzanz wieder ein Weltreich. Das Zeitalter der Makedonischen Dynastie. Teil 1. Ende des Bilderstreites und Makedonische Renaissance (Anfang 9. bis Mitte 10. Jahrhundert). Nach dem Geschichtswerk des Johannes Skylitzes. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Hans Thurn. Graz – Wien – Köln, 1983. (a továbbiakban: *Skylitzes I.*) 263. o.; *Shepard*: i. m. 30. o.; *Runciman*: i. m. 137. o.

**THEODOSIOPOLIS
ÉS KÖRNYÉKE**

MELITENÉ ÉS A BIZÁNCI HATÁRVIDÉK

927-ben a bizánci főparancsnok Dvint, az azerbajdzsáni emír székhelyét vette ostrom alá, és bár ostromtornyokat és valamilyen görögtüzet fűvő szerkezetet is bevetett, a támadást visszaverték.²³ Az év elején a bizánciak visszavertek egy tarsosiak által indított támadást, 927 decemberében – 928 januárjában viszont Tamal emír sikeres téli portyát indított ellenük: 300 000 lábasjószágot zsákmányolt, legyőzte és megölte a renegát Ibn al-Dahhakot.²⁴ 928-ban Kurkuas a délörmény területeken levő arab városokat támadta, kapitulációra kényszerítette Hilatot (Khliat, ma Ahlat) és Bitlist. Arzan és más városok lakói elmenekültek, és hiába próbáltak segítséget kérni a kalifától. Ekkor mondta fel Melitené az egyezséget, mire Melias strategos pedig 700 bizáncit és örményt küldött a városba csákányokkal és ásókkal, mintha munkások lennének, hogy majd ha ostromra kerül a sor, kiszolgáltassák neki a várost. A lakók azonban felismerték a cselet, és lekasabolták az álhúzás különítményt.²⁵

929-ben az arab végvidék városainak helyzete tovább nehezedett, ezért Melitené, Mayyafariqin (Martyropolis, ma Silvan), Arzan és Amida (ma Diyarbakir) ismét a kalifától próbált segítséget szerezni. Közölték, hogy ha magukra maradnak, kénytelenek lesznek behódolni a bizánciaknak, de így sem kaptak támogatást. Szerencséjükre az azerbajdzsáni emír, Muflih al-Szadzsi megverte Kurkuas seregét, így időlegesen megkönnyebbülhettek.²⁶ 930-ban a bizánciak Theodosiopolis ostromával voltak elfoglalva, az arabok pedig Samosatánál visszaverték Melias portyázó örmény csapatait. 931 március–áprilisában Tamal emír, a lovak szügyéig érő hó ellenére, sikeres portyát vezetett Anatóliába, nyáron pedig nagy lovas és gyalogos sereggel Amorionig nyomult és a kiűrtve talált várost kifosztotta, amiképpen Ankyrát is. Sem ott, sem a visszaúton nem ütközött ellenállásba és ramadán havában (szeptember 17 – október 16.) tért haza, 136 000 dínár értékű fogollyal. A bizánciak erői ezalatt a taroni örmény fejedelem hívására feldúlták Perkrit, a hilati vidéket és a szomszédos területeket, valószínűleg emiatt nem szálltak szembe a tarsosiakkal. Muflih al-Szadzsi viszont ramadán havában, bosszúból, Taronra támadt.²⁷ A melitenéiek ismét segítségért folyamodtak, ezúttal Szaid ibn Hamdanhoz, a Moszult és Diyar Rabiát kormányzó emírhez. Az emír a város alá is vonult, melyet bizánci őrsége (Melias egy örmény különítménye és egy áttért arab, Bunajj ibn Nafisz, al-Muktadír kalifa korábbi tisztje) elhagyott.²⁸ Az akció eredménye azonban csak ideiglenes lehetett, mivel a hamdanidák 932-ben belebonyolódtak az al-Muktadír kalifa (908–932) bukása körüli küzdelmekbe. Az új kalifa al-Káhir lett, akit viszont már 934-ben megbuktattak – ez a felfordulás nyitott szabad utat a bizánciaknak, akik eldöntötték, hogy nem kísérleteznek tovább Melitené vazalussá tételével, hanem a birodalomhoz csatolják a várost.

²³ PP 99. o. említ az ostromeszközök között egyfajta „kézi lángszórót”, mellyel el lehetett üzni a védőket a falakról.

²⁴ Vasiliev 150–151.; *Skylitzes* I. 279–280. o. szerint viszont ő maga is renegát volt, csak a másik oldalról.

²⁵ Vasiliev 151. o.

²⁶ Vasiliev 151–152. o.

²⁷ Vasiliev 152–153. o.

²⁸ Vasiliev 153–154. o. szerint Melitené békét kötött és átadták a város kulcsait, ezért al-Muktadír kalifa kiküldte az emírt, hogy szerezze vissza a várost. *Whittow, Mark: The Making of Orthodox Byzantium 600–1025.* London, 1996. 317. o. szerint ez a meghódolás volt az első és egyetlen, nem pedig 927-ben. A kronológia nem egészen világos.

934 tavaszán Ioannes Kurkuas, Melias örményeivel együtt, ostrom alá vette a várost, ahol hamarosan éhség tört ki és több lakos is elpusztult. Melitené 934. május 19-én kapitulált. A főparancsnok két sátrat állított föl, az egyiket kereszttel. Aki ahhoz ment, ha megkeresztelkedett, családjával és vagyonával együtt a városban maradhatott. Akik a másik sátorhoz mentek, az iszlámot és a távozást választották, őket biztos helyre kísérték; a lakosság nagy része áttért. A várost és környékét császári igazgatás alatt álló területté alakították (kuratoreia) és komoly adót vetettek ki rá.²⁹

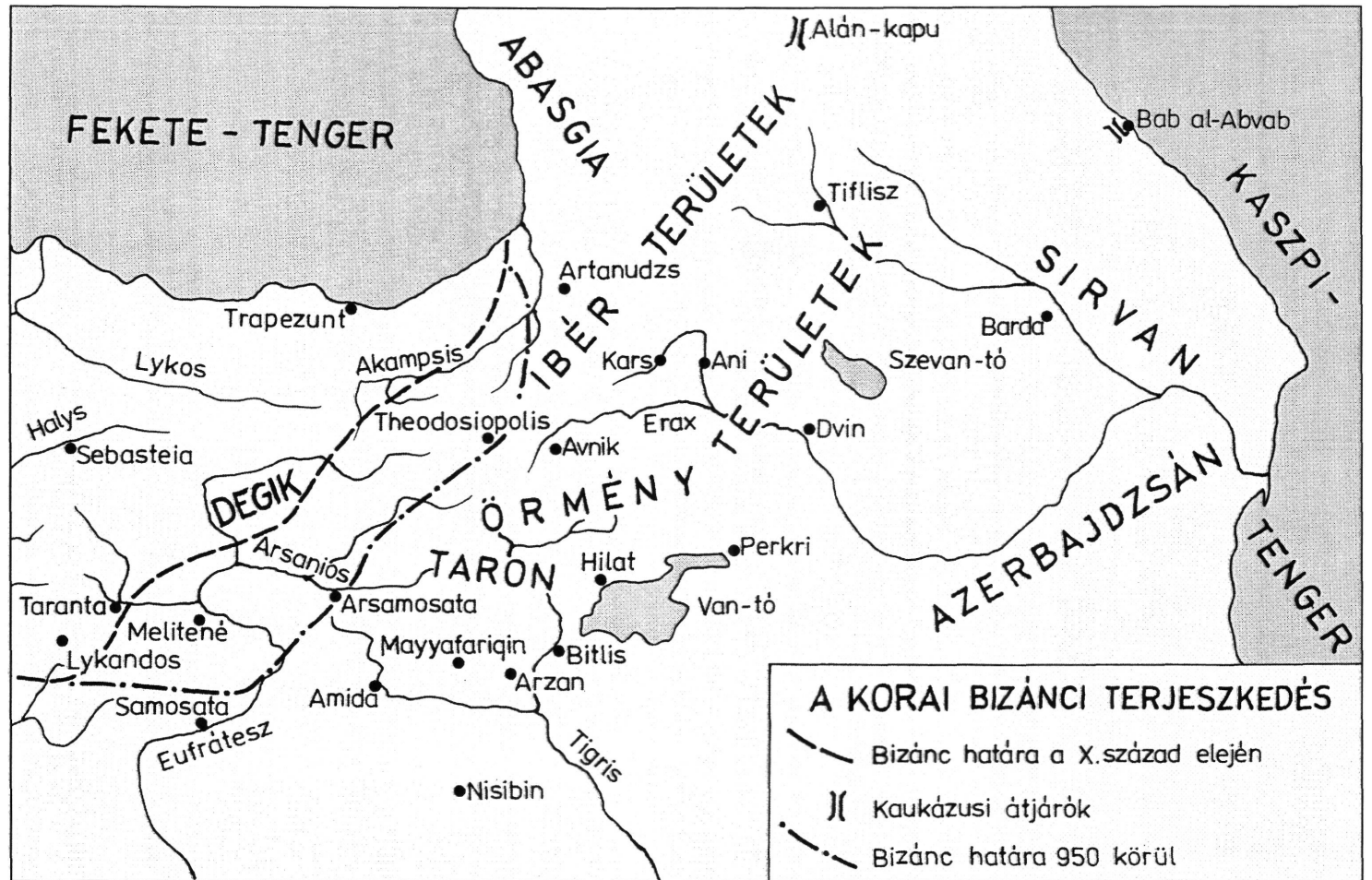
A nagyobb harcok ezután alábbhagytak, az egyetlen komolyabb esemény az volt, hogy Ali ibn Abdallah ibn Hamdan (ismertebb nevén Szaif ad-Daula [=„A Dinasztia Kardja”]), Diyar Bakr kormányzója, 938-ban megpróbálta felszámolni a bizánci befolyást az Örmény-felföldön. Váltakozó eredményű portyák után Ioannes Kurkuas 942 őszétől kezdve feldúlta Arzant, Mayyafariqint, Ras al-Aynt (Resaina, Theodosiopolis), majd 943 tavaszán Edessa alá vonult. Mint korábban, Melitenénél, módszeresen pusztítani kezdte a város környékét, egyúttal azonban ajánlatot tett az emírnek: megkíméli a települést, sőt örök sértetlenséget biztosít neki, elenged 200 előkelő muszlim foglyot, és 12000 ezüstöt is fizet, ha átengedi a messze földön híres, csodatevő Mandyliont. (A Mandylion egy lepel volt, amit arcának lenyomatával állítólag maga Krisztus küldött Abgárnak, Edessa akkori királyának.) Az ajánlat felkavarta a várost: a keresztény lakosság az átadás ellen volt, mivel az ereklyéhez zárandoklók tömege komoly bevételt jelentett számukra. Az emír tudta, hogy sehonnan nem számíthat segítségre, de azért Bagdadból kért utasítást, hogy mit tegyen. Míg a válaszra vártak, Ioannes Kurkuas májusban elfoglalta Darát, novemberben Nisibint. Végül 944 elején, hosszas viták után, megjött a bagdadi vélemény: a muszlim foglyok szabadsága minden más megfontolásnál előbbrevaló, az ereklyét át kell adni. A Mandylion végül, hosszas utazás után, 944. augusztus 15-én Konstantinápolyba érkezett.³⁰

Ezeket a példákon látható, hogy a bizánciak mennyire nem törekedtek a minden áron való hódításra ebben az időszakban. Portyázó hadműveleteikkel inkább azt akarták elérni, hogy az Anatólia ellen indított támadások bázisát jelentő városokat egyezményekre szorítsák és „biztonsági zónává” alakítsák. A fegyveres hódítás csak ezen alternatíva kihasználása után, egyéb lehetőségek híján került előtérbe.³¹ A hódoltatott és adófizető városok szavatolták volna a birodalom biztonságát, ami a saját katonai erőforrásokat is kímélte volna; lényegében az iszlám végvidék „átfordítását” próbálták elérni. A thema-katonaság időszakos portyázásra megfelelt, elhúzódó ostromra, vagy tartós helyőrségi szolgálatra idegen környezetben viszont csak az állandó katonaság volt alkalmas, ám az csak korlátozott számban állt rendelkezésre. A portyázó, ostrom helyett blokádot alkalmazó stílus a bizánci-arab határvidék hagyományának számított. Már az I. Basileios idején végrehajtott támadások is ezt a mintát követték, de az arab végek mögött akkor még erősebb hátsó ország állt, így meg tudták azokat védeni.

²⁹ *Theophanes folytatása* 172. o.; *Skylitzes* I: 263. o.; *Vasiliev* 154. o. szerint harmincezer bizánci ostromolta; *Shepard*: i. m. 30. o.; *Runciman*: i. m. 141–142. o.

³⁰ *Wilson, Ian*: *The Turin Shroud*. H. n. 1979. 167–171., 327. o.; *Runciman*: i. m. 143–144. o.; *Whittow*: i. m. 318–321. o.; *Skylitzes* I. 271. o.; a hamdanidákhoz *Cahen, Claude*: *Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig*. Budapest, 1989. 272–273. o. Maszudi 943-ban így jellemezte ezt az időszakot a kalifátus területén: „...most, az iszlám gyöngesége és hanyatlása s a rómaiaknak a muszlimok fölött aratott diadala korában, amikor a zárandoklatok veszélyben vannak, a gíhád szünetel, az utak el vannak vágva s leromlottak, és minden főnök függetlenítette magát, azon a területen hatalmasodik el, ahol van...”: *Kmoskó* V/2. 188–189. o.

³¹ Theodosiopolisnál láthattuk, azt is szívesen látták volna, ha az ibérek maguk foglalják, és nem ők, bár a város birtokához így is ragaszkodtak volna: *DAI* 211. o.

944 őszén Ioannes Kurkuast váratlanul leváltották főparancsnoki tisztéből. Ennek oka I. Romanos fiai, Stephanos és Konstantinos féltékenysége volt, akik aztán decemberben betegeskedő apjukat is kolostorba küldték. Már csak sógorukat, a gyerekkora óta háttérbe szorított társcsászárt, Bfborbanszületett Konstantinost kellett volna valamiként félreállítani az útból. Abból azonban semmi sem lett, sőt 945. január 27-én ők maguk is apjuk mellé kerültek. Ezzel kezdődött VII. Konstantinos tényleges uralma (945–959), negyedszázados hatalomnélküliség után.

Közben Szaif ad-Daula is visszatért az arab határvidékre és bevonult Aleppóba: voltaképpen egyéb lehetőség híján, mivel a hamdanidák bagdadi helyzete az iráni bujidák hatalomátvétele miatt reménytelenné vált. Diyar Bakr kormányzójaként váltakozó sikerű harcok után szerezte meg Aleppót és Észak-Szíriát az egyiptomi ihsididáktól, akik könnyű szívvel engedték át neki a területet, mert így legalább nem kellett tovább bajlódniuk a bizánci támadásokkal és a beduinokkal.³² Az új aleppói emír, alighogy berendezkedett, mindjárt nekilátott, hogy az iszlám végek védelmezőjeként újraélessze a dzsihádot a hitetlenek ellen. Ez már csak azért is érdeke volt, mivel az uralma alatt álló beduinoknak, akiknek a portyázás az életelemük volt, így hasznosabb elfoglaltságot adhatott a karavánok és a földművelő területek fosztogatásánál. Ez eredményezte azt a helyzetet, hogy bár a bizánciak nem erőltették volna a további háborúskodást, a 950-es években Szaif ad-Daula portyái egyre hevesebb összecsapásokhoz vezettek. Ugyanakkor VII. Konstantinos uralmát is biztosabbá tehetné volna egy hadisiker, így 949-ben sereget küldött Kréta szigetének visszafoglalására. A gondos előkészületek után megindított vállalkozás azonban gyalázatos kudarccal végződött.³³

Az Észak-Szíria felé vezető úton Adata (al-Hadath) és Germanikeia (Maras) már 948-ban hadszíntérré vált, mivel nem csak Aleppó felé, hanem a Pyramos folyó mentén Kilikia irányába is át lehetett onnan jutni. Szaif ad-Daula 950-ben betört Anatóliába, megverte a bizánciakat, de a visszaúton, Darb al-Kankarunnál, vereséget szenvedett az új domestikos ton Skholontól, Bardas Phokastól. 952-ben a bizánciak Nisibin környékét dúlták fel, viszont 953-ban Marasnál, majd 954-ben al-Hadathnál verte meg a főparancsnokot az aleppói emír. Az elsőben elesett a Phokasokkal rokon Leon Maleinos patrikios, Bardas fia, Konstantinos Phokas, Seleukia strategosa pedig fogságba esett, és Aleppóban halt meg. A második, hosszú és véres csatában úgy szétszórta a bizánci sereget, hogy a domestikos ton Skholon legidősebb fia, Nikephoros anatólikoni strategos a város földalatti víztározójában bújt meg, és csak a sötétség beállta után tudott visszajutni apjához, és a vert sereghez.³⁴ A vereség után, vagy csak 955-ben a császár leváltotta Bardast és Nikephoros Phokast nevezte ki új főparancsnokká.³⁵

³² Cahen: i. m. 272–273. o.; Whittow: i. m. 320. o.

³³ Skylitzes I. 285–286.; Nikephoros Phokas „Der bleiche Tod der Sarazenen” und Johannes Tzimiskes. Die Zeit von 959 bis 976 in der Darstellung des Leon Diakonon. Übersetzt von Franz Loretto. Graz – Wien – Köln, 1961. (a továbbiakban: *Leó diakónus*) 13–14. o.

³⁴ Skylitzes I. 280–281. o. leír egy súlyos bizánci vereséget, melyben Bardas is mély sebet kapott a homlokára, és csaknem fogságba esett, továbbá szerinte Konstantinost a fogságban megmérgezték, mivel nem akart áttérni, viszont *Vasiliev* 96. o. szerint betegség végzett vele, Szaif ad-Daula pedig levélben nyilvánította részvétét az apjának, a holttestet pedig átadta az aleppói keresztényeknek, akik egyik templomukban temették el.

³⁵ Skylitzes I. 280. o. szerint Bardas Phokas, beosztottként kiváló teljesítményt nyújtott, de miután főparancsnok lett, kevés, vagy semmilyen eredményt sem hozott a birodalom számára.

A súlyos kudarc után, úgy tűnik, Bfborbanszületett Konstantinos elszánta magát arra, hogy olyan csapást mér Szaif ad-Daulára, ami megtöri a sikerei nyomán róla kialakult „győztes gázi” képet. Ez azonban a hagyományos bizánci thema-erőktől nem volt elvárható: olyan állandó hadseregre volt szükség, aminek tekintélyes gyalogos kontingensei harcban és menet közben megvédik a sereg poggyászát, és visszaverik a váratlan beduin támadásokat, csatában négyzögük a lovasság bázisául szolgál, valamint az erődök ostrománál és lerombolásánál is nélkülözhetetlenek. A lovasságot is meg kellett növelni: a hagyományos thema-lovasok mellett nehézpáncélzatúakat (kataphraktoi) is felszereltek, hogy a csatákban a sereg „ökleként” mérjenek döntő csapást az ellenségre. Ezt az átalakítást kellett aztán Nikephoros Phokasnak elvégeznie, begyakoroltatnia az újfajta harceljárásokat, kiképeztetnie és a reguláris harcmódorhoz szükséges fegyelemnek alávetnie az embereket.³⁶

A Phokas-család a fenti események miatt ugyancsak érdekelt volt Szaif ad-Daula hatalmának megtörésében, de a változás csak lassacskán állt be. 956-ban az emír feldúlta Anzitenét, a bizánciak Eufráteszen túli hídfőállítását,³⁷ 957-ben viszont a bizánciak foglalták el és ezúttal meg is szállták Adatát, 958-ban pedig a hamdanida emír egy portyáról visszatérve újabb vereséget szenvedett Raban mellett. Úgy tűnik, VII. Konstantinos elhárította, hogy személyesen vonul Szaif ad-Daula ellen, de 959. november 9-én bekövetkezett halála ezt megghiúsította.³⁸

Fia, az új császár, II. Romanos (959–963) úgy döntött, hogy ő is sereget küld Krétára, melynek élére Nikephoros Phokast állította; a hadsereg és a szükséges felszerelés összegyűjtése már 960 elején megindult a nyárra tervezett hadjáratához. A feladat nem volt könnyű, hiszen korábban több kísérlet is kudarcba fulladt a szigeten, a sereg ellátása elhúzódó harcok esetén nehéz lehetett, és a muszlim flották beavatkozása is várható volt, mint 912-ben a szíriaiaké. Szerencsére a helyzet sokat változott: a korábban Kréta hátországát jelentő Egyiptomban az ihsídida-dinasztia súlyos válságban volt, Bagdad pedig a közeli szárazföldi végeket sem tudta már megoltalmazni. Kréta a síita kalifától, a fátimida al-Muizztól (955–973) kaphatott volna segítséget, akinek flottája felvehetette a versenyt a bizánciakéval. A krétiak cserébe hajlandónak mutatkoztak, hogy elismerjék al-Muizz fennhatóságát (addig a szunnita abbászidákat ismerték el), ami jó lehetőséget nyújtott a fátimida kalifának, hogy tekintélyét növelje az iszlám világban, sőt Kréta bir-

³⁶ Michaeli Pselli *Historia Syntomos*. Editio princeps. Recensuit, anglice vertit et commentario instruxit Willem J. Aerts. Berlin – New York, 1990. 97. o. szerint II. Romanos idején történt a parancsnokváltás – a császár megkérdezte Nikephorost, hogyan juthattak ilyen rossz helyzetbe a bizánciak. A válasz szerint a császár elhanyagolja a birodalmat, apját pedig csak a pénz érdekli, de ő hajlandó lesz megváltoztatni a helyzetet, bár azonnali fordulatot nem ígért. Újabb csapatokat toborzott, részben belföldről, részben zsoldosokból. Kiképezte az embereit nyilazásra, lándzsavetésre, lóhátról nyilazásra, mozgó cél eltalálására; közelharcra, falak támadására és védelmére, ostromra. A bizánci hadsereg szervezeti és taktikai átalakítására Shepard: i. m. 37–38. o.; Whitton: i. m. 323–325. o.; Kühn, Hans-Joachim: *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert*. Studien zur Organisation der Tagmata. Wien, 1991. 122–125. o.

³⁷ Howard-Johnston, James D.: *Byzantine Anzitene 241–246*. o. In.: *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*. Ed. Mitchell, Stephen. (British Archaeological Reports, International Series 156.), Oxford, 1983. 239–290. o. Köszönöm Prohászka Péternek, hogy ezt a tanulmányt megszerezte számomra.

³⁸ Skylitzes I. 286–287. o. A bizánciak és Szaif ad-Daula harcához l. még Honigmann, Ernst: *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*. Bruxelles, 1935. In: Vasiliev, Alexandr A.: *Byzance et les arabes III*. (a továbbiakban: Honigmann) 84–85., 87. o.

tokában Egyiptom megszerzése is könnyebbnek látszott – elődei már többször megpróbáltok vele. A kalifa tehát felszólította II. Romanost, hogy ha nem tesz le szándékáról, felmondja a 958-as békeszerződést (megelőzőleg a fátimidák Szicíliaból többször támadták a bizánciak dél-itáliai birtokait), de a császár nem engedett. Ezután az Egyiptomot kormányzó eunuch Kafurnak írt al-Muizz, hogy közös erővel üzzék el a hitelteleneket a szigetről. A két flottának 961. május 20-án kellett volna találkozna Kyrenaika egy kikötőjében, azzal a megszorítással, hogy ha az egyiptomiak nem érkeznének be, a kalifa nem tartaná magát tovább korábbi egyezményeihez. Az álságos ajánlat teljesíthetetlen kötelezettségre akarta rávenni Kafurt, vagy egyszerűen csak csapdába csalni az egyiptomi flottát. A javasolt időpont amúgyis késői volt, addigra már Krétát visszafoglalták a bizánciak: az iszlám világ megosztottsága újabb siker elérését tette lehetővé számukra.³⁹

A krétai hadjárat

A bizánci flotta 960 júniusában indult el Konstantinápolyból az európai és ázsiai themák csapataiból, valamint örmény és rusz zsoldosokból álló sereggel a fedélzetén. Az Ephesos melletti Phygela kikötőjében gyűlt össze a sereg és flotta teljes állománya, onnan nyugat felé haladva megálltak Ios szigetén, ahol némi várakozásra kényszerültek, mivel nem akadt navigátor, aki Krétára vitte volna a flottát (!); végül két Karpathosról való hajó vezette át őket. Július 13-án értek partot, és mivel a szállítóhajók – legalábbis részben – elég sekély merülésűek voltak, egyfajta pallón keresztül közvetlenül a szárazföldre tudták kitenni a csapatokat. Az arabok észrevették a partraszállást, de mire felvontak, a bizánciak is hadrendbe álltak, és nehézfegyverzetű lovasságuk elsöpörte a muszlim sereget. A menekülők, nyomukban az üldöző bizánci lovassággal, erődjükké zárkóztak. Nikephoros Phokas erősített táborot épített seregének Khandax mellett (így hívták a bizánciak az arabok székhelyét, al-Khandakot – később Candia, ma Iraklion), a flottát pedig rendszeres őrzőjáratozásra küldte, hogy az ellenséges hajók forgalmát megakadályozza.⁴⁰

Ezután csapatokat küldött ki a sziget belső részének felderítésére a thrakesioni strategos, Nikephoros Pastilas vezetésével, aki maga is tapasztalt katona volt. Az utasítás szerint a feladatot gyorsan, de körültekintően kellett elvégezni, ám a katonák, a sziget bőségén elámulva (kecske- és birkanyáják, gyümölcsök, borok), átadták magukat az evés-ivás örömeinek. Az arabok az erdős hegyekből figyelték őket (meglehet, szándékosan hagyták, hogy a bizánciak megszerezzék javaikat és ezzel elaltatták éberségüket), majd rejtekeikből előbújva hadrendbe álltak és rájuk támadtak. A bizánciak – bár alig

³⁹ *Christides, Vassilios*: The Raids of the Moslems of Crete in the Aegean Sea: Piracy and Conquest (800–961 A. D.) *Byzantion* 1981/51. 104–109. o.; *Theophanes folytatása* 195–196. o.

⁴⁰ *Leó diakónus* 14. o.; *Theophanes folytatása* 196–197. o. A blokádnak nem volt teljes, mint láttuk, a fátimidaikhoz eljutottak a segélykérő krétiak. DRM 307. o.: A császár jó rendben vonultassa fel seregét a város előtt, hogy látványával megzavarja az ellenséget. A kapuk előtt komoly erőt állítson fel, nehogy megzavarják a táborverést. A táborot árok és sánc védje, ez utóbbi legalább két nyíllövésnyire legyen a falaktól, hogy onnan ne tudják löni, de ennél jóval messzebb ne, mert akkor a kitérő védők elpusztíthatják az ostromgépeket. Ha körben táboroznak le a város körül, megakadályozhatják a ki-bejutást és minden oldalról támadva gyorsabban kiemérik a védőket. *Leó diakónus* 155. o.: II. Basileios 986-os, bolgárok elleni sikertelen hadjárata során, amikor Triaditzát ostromolta, a védők felgyújtották a hanyagul őrzött ostromgépeket.

álltak a lábukon – keményen harcoltak, mígnem Pastilas strategos lovát leterítették a dárdák és nyilak, ő maga pedig gyalogosan harcolva elesett. Csapatai akkor futásnak eredtek, de csak kevesen tudtak visszajutni a táborukhoz.⁴¹

Nikephoros Phokas nem hagyta, hogy a balsiker megzavarja és megpróbálta kikémlelni Khandax gyengeségeit, hogy minél gyorsabban befejezhesse a hadjáratot. A város azonban szokatlanul erős volt, az egyik oldalon a tenger, a másikon magas sziklák védtek. Szokatlanul szilárd falai szárított téglából épültek, melyek anyagához kecskeszőrt keverték, magasak és olyan szélesek voltak, hogy két kocsi is elfért volna rajtuk egymás mellett, a támadók dolgát kettős árok is nehezítette. Hogy a szárazföld felől teljesen elszigetelje, a főparancsnok tengertől tengerig erő falat építtetett. Azonban nem csak a városbeliekre kellett figyelnie, a szigeten több ezer harc képes arab várt az alkalomra, hogy az ostromlókra támadhasson.⁴² A – valószínűleg túlzó – jelentések szerint 40 000 fős sereg gyűlt össze a sziget belsejében, hogy felmentse a várost. Phokas válogatott csapatokkal csendben, hogy a védők észre ne vegyék, elhagyta a tábort és a hegyek között megközelítette az arabok táborát. Egy napig pihentette embereit, majd késő este, a környéket jól ismerő vezetőkkel, erőltetett menetben a táborhoz vonult. Könnyen haladtak, mivel telihold volt, körülvették a tábort, és rajtaütésszerűen lerohanták azt. Az arabok csak a támadásra riadtak fel és hiába próbáltak elmenekülni, mindannyian elpusztultak a bekerítésben.⁴³ Phokas az elesettek fejét a katonákkal a táborba vitette – egy ezüstöt adott nekik darabonként –, majd a fejeket részben lándzsahegyre tűzte a falak előtt, részben hajítógépekkel a városba dobáltatta. A védők így szereztek tudomást társaik sorsáról, és arról, hogy nem lesz, aki felmentse Khandaxot, ám nem omlottak össze, és falaikban bizakodva várták a rohamot. Nem kellett sokáig várniuk. A bizánciak hajítógépek tüzevel próbálták a falakat megtisztítani a védőktől, de nem elég eredményesen, mert rohamukat visszaverték. Nikephoros Phokas belátta, hogy a védők elszántak, a magas fal és a kettős árok is nehezíti a rohamozók dolgát, ezért úgy döntött, hogy inkább a kiéheztetés jól bevált módszerénél marad, mialatt az ostromgépekkel folytatja a harcot.⁴⁴

A kiéheztetés persze hosszú hónapokat vett igénybe, ami a bizánci csapatokat is megviselte, de a főparancsnok rendszeres gyakorlatoztatással fenntartotta a fegyelmet a táborban, amit még sánccal és árokkal is megerősített. Amíg átteleltek, kisebb hadi vállalkozásokat is végrehajtottak, így a csapatok harci szelleme változatlanul fennmaradt tavaszig.⁴⁵ Phokas másodjára nem közvetlen rohamot tervezett, hanem aknával kívánta

⁴¹ *Leó diakónus* 15–16. o.; *Theophanes folytatása* 196–197. o. viszont nem említi ezt az epizódot, nála a sereg biztonságban letáborozott és bőségesen ellátta magát a sziget terményeivel; illetve hogy az afrikai és hispániai arabok küldöttei eljutottak ugyan Kréta emíréhez, de segítség nem érkezett.

⁴² A 949-es hadjárat kudarcát is egy ilyen rajtaütésszerű támadás okozta, bár ott elmulasztottak erődtített tábort építeni a bizánciak. *Skylytzes* I. 285–286. o.; *Leó diakónus* 13–14. o.

⁴³ *Leó diakónus* 17–20. o. A DV 235. o. leír egy módszert, hogyan kell egy letáborozott arab portyázó sereget éjszaka megtámadni: egy utat szabadon hagyva nekik, hogy azt felfedezve mindegyikük csak magával törődve meneküljön hazafelé. Nikephoros Phokas ismerte a módszert – hiszen az értekezés jórészt ő állította össze – de Krétán nem hagyhatott a hátában lehetséges támadókat, így teljesen meg kellett semmisítenie a felmentő sereget.

⁴⁴ NUT 153–155. o. is ezt ajánlja. *Leó diakónus* 20–23. o.

⁴⁵ *Theophanes folytatása* 197., 198. o. szerint a sereg a hideg, az élelmentartékok kimerülése miatt elégedetlenkedett, de Nikephoros Phokas lecsendesítette őket, továbbá a fővárosból sikeresült élelmiszerrel eljuttatni Krétára.

ledönteni a fal egy részét, hogy lehetővé tegye a városba jutást. A várárokból fúrtak az alapok alá, közben mások faltörő kosokkal rombolták a falat – a hajítógépeknek ezúttal sikerült a védőket viaszorítaniuk a védőállásokból. Az üreget gyúlékony anyaggal töltötték meg, majd meggyújtották; amint a támasztékgerendák elégték, két torony és a közöttük levő falszakasz összeroskadt. A résnél a védők már hiába próbálták feltartóztatni a rohamozó bizánciakat, Khandax 961. március 7-én elesett. A várost kifosztották és feldúlták, maga Nikephoros Phokas is nehezen tudta csak helyreállítani a rendet. Ezután a várfalakat lerombolták, és a sziget belsejében építettek új erődöt Temenos néven, amit bizánci és örmény őrséggel láttak el, továbbá behódoltatták a sziget belső részeit is.⁴⁶

Míg Nikephoros Phokas Khandaxot ostromolta, keleten tovább folytak a harcok, Szaif ad-Daula újabb hadjáratot indított, de a visszaúton, Andrassosnál, egy hegyszorosban, 960 novemberében Leon Phokas kappadokiai strategos (a főparancsnok öccse és annak távollétében helyettese) szétverte seregét.⁴⁷ Ezután a hamdanidák ereje egyre gyengült, olyannyira, hogy 962 decemberében Nikephoros Phokas földúlta Aleppót.

Aleppó bevétele

Nikephoros Phokas 962 elején elfoglalta Anazarbost, majd újabb 54 erődöt a muszlin határvidéken; majd tavasszal visszatért bizánci területre. Az év vége felé újabb hadjáratot indított, ezúttal Aleppó ellen, és meglepte Szaif ad-Daulát, akinek sebtében összeszedett seregét december 18-án a város előtt szétverte, majd kifosztotta az emír palotáját, ahol rengeteg ezüstöt és fegyvereket zsákmányolt.⁴⁸ Maga a város azonban ellenállt, védői visszaverték a falon rést ütött bizánciak rohamát; mindamellett a város vénjei tárgyaltak a főparancsnokkal a megadásról, de végleges megállapodás nem született. Szaif al-Daula veresége után nem húzódott a városba, hanem délkeleti irányba elmenekült. Távolléte, úgy tűnik, rossz hatást gyakorolt az aleppói katonaság fegyelmi helyzetére, mert december 23-án fosztogatni kezdék a házakat és a kereskedők boltjait. A falakat őrző városiak erre nyomban javaik védelmére siettek, a bizánciak pedig, az őrizetlenül hagyott falakat látva, bevették a várost. Rengeteg lakost megöltek, a mecseteket lerombolták, tízezer foglyot ejtettek és „leírhatatlan” méretű zsákmányt szereztek, továbbá kiszabadították a bizánci foglyokat. Kilenc napig maradtak Aleppóban, de a fellegvár, ahová alida és hásimita családtagok és más előkelők is visszahúzódtak egy csapat dailami gyalogossal, az arabok kezén maradt.⁴⁹ Nikephoros Phokas haza akart térni a zsákmánnyal, de a császár unokaöccse ragaszkodott ahhoz, hogy rohammal vegyék be a fellegvárat. A főparancsnok megpróbálta lebeszélni, mondván, hogy amit eddig elértek,

⁴⁶ *Leó diakónus* 29–33. o.; *Theophanes folytatása* 198. o. *Finlay, George: A History of Greece from Its Conquest by the Romans to the Present Time B. C. 146 to A. D. 1864. Vol. II. The Byzantine Empire.* Oxford, 1877. 315–319. o. A sziget elfoglalása után még hétévi munkába került a lakosság áttértése a keresztény hitre: *The Life of Saint Nikon. Text, tr. and Commentary by Denis F. Sullivan.* Brookline, Massachusetts, 1987.

⁴⁷ *Leó diakónus* 16–17. o. *Honigmann* 85–86. o.

⁴⁸ *Histoire de Yahya ibn Sa'id d'Antioche Continuateur de Sa'id ibn Bitriq.* Ed. et tr. *I. Kratchkovsky et A. Vasiliev. Patrologia Orientalis* 18. Paris, 1924. (a továbbiakban PO 18.) 784–785. o.; *The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate. Original Chronicles of the Fourth Islamic Century.* Ed., tr. and elucidated by *H. F. Amedroz and D. S. Margoliouth.* Vol. V. Oxford, 1921. (a továbbiakban: *Miskawayh*) 206–209. o.

⁴⁹ PO 18. 787. o., *Miskawayh* 209–210. o.

az is olyan eredmény, amit senki sem képzelt volna, akik odafönt vannak, úgymint éhenhalnak, hiszen nem találnak majd ételmet a városban, s hogy a roham erőltetése fölösleges áldozatokhoz vezetne. A császári rokon azonban addig erősködött, hogy végül ráhagyta a fellegrár elleni rohamot. A kapuhoz olyan szűk út vezetett, hogy a császár unokaöccse, aki a rohamcsapatot vezette, hamarosan elesett, mire a főparancsnok boszszúból megölette a foglyokat, és a sereg hazavonult.⁵⁰ Ezzel végre megtörtént az a nagy csapás, amire a császári politika már VII. Konstantinos óta törekedett, ám a következő év tavaszán II. Romanos hirtelen meghalt. Fiai még gyermekek voltak, így 963 nyarán, a hadsereg támogatásával, a főparancsnokot koronázták császárrá. II. Nikephoros (963–969) pedig úgy ítélte meg, hogy a keleti sikerek folytatása a követendő út: ki kell szorítani az arabokat Kilikiából.

Tarsos bevétele (964–965)

Bár Szaif ad-Daula ereje lényegében már megtört, az új császárnak esze ágában sem volt elődei politikáját követni, nem szándékozott vazallusi státusba kényszeríteni a kilikiai arabokat. A diplomáciai megoldásokat kedvelő császár, VII. Konstantinos által életre hívott hadigépezet, a kisázsiai katonai arisztokrácia kezében, a terjeszkedő politika eszköze és támasza lett.⁵¹

II. Nikephoros 963 decemberében tért vissza a hadszíntérre, 964 tavaszától hozzáállt Kilikia feldúlásához, majd Tarsos alá vonult. A város azonban kemény diónak ígérkezett: mély árok és magas, kettős kőfal védte, hat erős kapuja volt, továbbá keresztül-folyt rajta a Kydnos folyó (három híd kötötte össze a város két részét), melynek vizét az árokba vezethették. Emellett a védőknek bőséges készletek álltak a rendelkezésére, a nagyszámú őrség bátor harcosokból állt, akik kirohanásaik során számos bizáncit megöltek, a falakról pedig a császárt gúnyolták. II. Nikephoros hamarosan belátta, hogy erőfeszítései csak kárba vesznének, ezért inkább a környező erődök elfoglalásával töltötte a nyarat. El is foglalta Adanát, Anazarbost és még több mint húsz erődöt, majd Mopsuestiát vette ostrom alá, ám annak védői visszaverték az első rohamot. A császár azonban észrevette, hogy a Pyramos folyó egy részen alámosta a falat, éjszaka tehát oda vezette embereit, aláásták, majd gerendákkal aládúcolták az alapokat. Reggel aztán felgyújtották az ácsolatot, a falrész összeomlott, s a résen betörve elfoglalták a várost. Minthogy azonban már közeledett a tél, a hadsereg visszatért Kappadokiába.⁵²

⁵⁰ The Chronography of Gregory Abū'l Faraj 1225–1286, the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus. Vol. I. (English tr. Ernest A. Wallis Budge.) London, 1932. (a továbbiakban *Barhebraeus*) 168–169. o.; PO 18. 787. o. *Miskawayh* 210–211. o. szerint állítólag 200000 bizánci vett részt a hadjáraton, ebből 30000 páncélos lovas, 30000 pedig amolyan „műszaki” volt, akik utat készítettek a havas terepen, hiszen a várost december 23-án vették be, s olyankor már igen nehéz visszatérni a behavazott Toros-hegységen át bizánci területre. A hadjáratához l. még *Leonhardt, Karl*: Kaiser Nicephorus II. Phokas und die Hamdaniden. 960–969. Halle, 1887. 16–26. o.

⁵¹ *Shepard*: i. m. 40. o.

⁵² *Leó diakónus* 53–56. o.; John Scylitzes, Synopsis of Histories (811–1057 A. D.). A provisional translation by John Wortley. Winnipeg, 2000. (a továbbiakban *Skylitzes* II.) 146. o. szerint a császár hatalmas sereggel, örmény és grúz segédszolgálatokkal vonult Kilikiába, de Mopsuestia elfoglalása a következő évre maradt, akárcsak PO 18. 793–794. o. szerint. A kilikiai arab városokhoz l. még *Le Strange*: i. m. 130–132. o. Köszönöm John Wortley-nek, hogy a Skylitzes-fordításból egy példányt elküldött nekem.

Bár gyakorlatilag egész Kilikiát meghódította, a tarsosi kudarc nagyon bosszantotta II. Nikephorost, ezért 965 tavaszán újra összegyűjtötte seregét, és a város alá vonult,⁵³ sáncsal körülvett tábort építtetett, majd letaroltatta a környező erdős-bozotos vidéket, nehogy az arabok leshelynek használhassák azokat.⁵⁴ A tarsosiak, több korábbi, bizánciak felett aratott győzelmükre emlékezvén, kivonultak a városból és hadrendbe álltak, ám vereséget szenvedtek, és visszamenekültek a falak mögé.⁵⁵ Ezután hajtógépeket állítottak föl a falakon (így azok hatótávolsága megnőtt az ostromlók földre telepített eszközeiéhez képest) és várták a bizánciak támadását, de hiába: Nikephoros Phokas, előző évi tapasztalatai alapján, nem az ostrom, hanem a kiéheztetés mellett döntött. Körülzártta és folyamatosan őriztette a várost, a tarsosiak pedig hamarosan éhezni kezdtek. Végül, szabad elvonulás fejében, hajlandóak voltak a megadásra. Aki Szíriába akart távozni, minden ingóságát magával vihette szárazon vagy vízen, aki maradni akart, annak át kellett térnie a keresztény hitre – így kapitulált Tarsos 965. augusztus 16-án.⁵⁶

Még az évben Ciprus szigetét is a birodalomhoz csatolták, 966-ban Dara és Nisibin környékét dúlta fel a császár, majd Szíriába vonult, Antiokhia alá, mely azonban túl erős volt, ezért visszatért Kisázsiaiba.⁵⁷ 967. február 8-án Aleppóban meghalt a már régóta betegeskedő Szaif ad-Daula, ezután a hamdanida emírség már nem volt komoly ellenfél Bizánc számára.

⁵³ *Leó diakónus* 56–58. o. szerint állítólag 400000 emberrel, de valószínűleg legfeljebb ennek a tizedével. Ami a császár által megkövetelt szigorú fegyelmet és rendet illeti, azt az 57–58. oldalon leírt epizód szemlélteti: a hegyvidéken való átkelés közben az egyik könnyűgyalogos, elfáradva, az út mellé dobta a pajzsát. Az arra haladó császár észrevette, a pihenőnél előkerestette, hogy kinek hiányzik a pajzsa, majd a vétkes felettesét utasította, hogy vágassa le az orrát, és vitesse körbe a táborban (ha csatában dobja el a pajzsot, halállal büntették volna). A tiszt, szánalomból, vagy pénzért, nem hajtotta végre az ítéletet, a császár pedig, amikor másnap meg látta a sértetlen gyalogost, a tisztet megostoroztatta és a büntetést rajta hajtatta végre, ami félelmet keltett a seregben, és többé senki sem mert hasonló óvatlanságra vetemedni. 964-ben egyébként Szaif ad-Daulához ötezer horászáni önkéntes érkezett, hogy vele harcoljon a hitetlenek ellen, de a feldúlt határvidéken nem lehetett ellátni őket, így haza kellett térniük: PO 18. 794. o., *Miskawayh* 216–217. o. *Bosworth, Clifford Edmund: The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times. Oriens*, 1992/33. 284. o.

⁵⁴ *Skylitzes* II. 146. o. szerint a város blokádja során a tarsosiak rajtaütéssel megsemmisítették a bizánciak egyik óvatlan élelem- és takarmánygyűjtő különítményét, alighanem ez indokolta az intézkedést.

⁵⁵ *Leó diakónus* 58–60. o. A bizánci hadrend közepén állt a nehézfegyverzetű lovasság, mögöttük íjászok és parittyások, a jobbszáron II. Nikephoros, a balszáron Ioannes Tzimiskes állt lovassággal. A fegyelmezett rendben meginduló roham hamar megtörte a tarsosiak elszántságát, akik már a lövedékek záporától megfutamodtak, azonban így is sokukat elveszítették. Az ütközet taktikája lényegében egybevág a *Praecepta militaria* kortárs előírásával: *McGeer: Sowing...* 29., 47. o.; NUT 105., 127–129. o. A DRM 305. o. szerint az elfoglalni szándékozott város elé két lovasegységet küldjenek ki, az első vágja ki, égesse fel a szőlőket, fákat, hogy a bentiek, javaikat mentendő, rájuk támadjanak. Ekkor menekülést színlelve csalják őket a hátrább lesbe állított másik lovascapat elé; ezzel a módszerrel kifürkészhetik a védők erejét és moralját, de egyúttal számukat is csökkenthetik.

⁵⁶ *Leó diakónus* 60–61. o.; *Skylitzes* II. 146. o. PO 18. 796–797. o. szerint Mopsuestia (Massisa) július 13-án esett el, lakóit bizánci területre hurcolták, úgy, hogy a tarsosiak is lássák. Úgy tűnik, a két város hajlandó lett volna meghódolni: a lakók már dögüst voltak kénytelenek enni, járvány tört ki és Tarsosban naponta 300 ember halt meg, de a császár, mivel segítségre nem számíthattak (és talán a melitenéi rossz tapasztalatok miatt) nyersen visszautasította őket: „...csak addig lennétek alattvalóim, míg meg nem erősödtek, akkor fellázadnátok”: *Barhebraeus* 170. o.; *Miskawayh* 224–226. o.; *Bosworth*: i. m. 278. o.; *Leonhardt*: i. m. 34–40. o.

⁵⁷ 966 augusztusában 20000 horászáni harcos érkezett Rajjba (Teherántól északra), hogy a bizánciak ellen vonuljanak dzsihádba (még elefántjaik is voltak). Ott azonban túlzó követelésekkel léptek föl, majd az általuk hitetleneknek tartott dailamiakra támadtak, így végül erővel kellett őket elűzni: *Miskawayh* 234–241. o.

II. Nikephorost 967-ben a bolgárokkal kirobant új konfliktus foglalta le Európában, de 968-ban újabb nagyszabású keleti hadjáratra vonult. Taronból kiindulva Arzanon és Mayyafariqinen át Szíriába ment, elfoglalta Manbidzsot (Mempetze, Hierapolis), majd Antiokhia érintésével délre fordult. Az Orontes folyó túloldalán haladva elfoglalta Hama és Homsz városát, és a Libanon-hegységen átkelve a Földközi-tenger partjára vonult, Tripolis ellen. A város azonban túl erősnek bizonyult, és mivel a kedvezőtlen széljárás miatt a flottája nem érkezett meg időben, nem tudta elzárni a kikötőbe tartó forgalmat sem. Arka városa (Caesarea ad Libanum) ellen fordult tehát, és ostromgépek segítségével bevette azt. Bőséges zsákmányt szerzett, majd a tengerpart mentén északra haladva sorban elfoglalta az útjába eső városokat (Tartusz/Antartos, Dzseble/Gabala, Ladiki-ja/Laodikeia). Így ért újra Antiokhia alá, ahol erősített tábort építtetett, azonban nem akart módszeres ostromot indítani a város ellen, hanem blokáddal akarta megadásra kényszeríteni: sajnálta volna elpusztítani a lakott világ harmadik legszebb városát, mint egy közönséges erődöt.⁵⁸ Ezért inkább a várostól északra, Bagrasznál, erődöt építtetett, amelyben 1000 gyalogost és 500 lovast hagyott hátra elegendő élelemmel, és takarmánnyal, hogy rendszeresen támadják Antiokhia környékét, és tegyék lehetetlenné az oda irányuló kereskedelmi forgalmat.⁵⁹

969 folyamán a hátrahagyott különítmény rajtaütései miatt egyre súlyosabbá vált az élelemhiány Antiokhiában. Míg a császár távollétében a keleti főparancsnokságot ellátó Petros Phokas ősszel Észak-Szíriába vonult, a bagراسzi különítmény vezetője, Mikhael Burtzes, ismét a város közelében portyázott, és észrevett egy helyet a falon, ami létrával megmászhatónak látszott. Egy csapattal be is jutott a városba (az örök aludtak), de a helyőrséggel nem boldogult volna, ha Petros Phokas vissza nem érkezik a csapataival. Így vették be, dúlták fel és fosztották ki Antiokhiát 969. október 28-án.⁶⁰

Ezeket a példákot is látható, hogy a bizánciak az ostromok során legszívesebben a blokáddal kiéheztetést alkalmazták. Ha közvetlenebb módon, ostrom útján akartak bevenni egy várost, akkor általában a falak rombolásával ütöttek rést a védelmi vonalon (aknázással, vagy faltörő kosokkal); „ostromtüzérséget” erre a célra nem alkalmaztak.⁶¹ Mint Krétánál és Tarsosnál is, a hajtógépek inkább a falat bontó támadókat védték, és a védőket próbálták eltávolítani a falakról. Ezek a módszerek azonban másodlagosak voltak a kiéheztetés mellett, és ha lehetett, szívesen alkalmaztak bármilyen cselekedést.⁶²

*

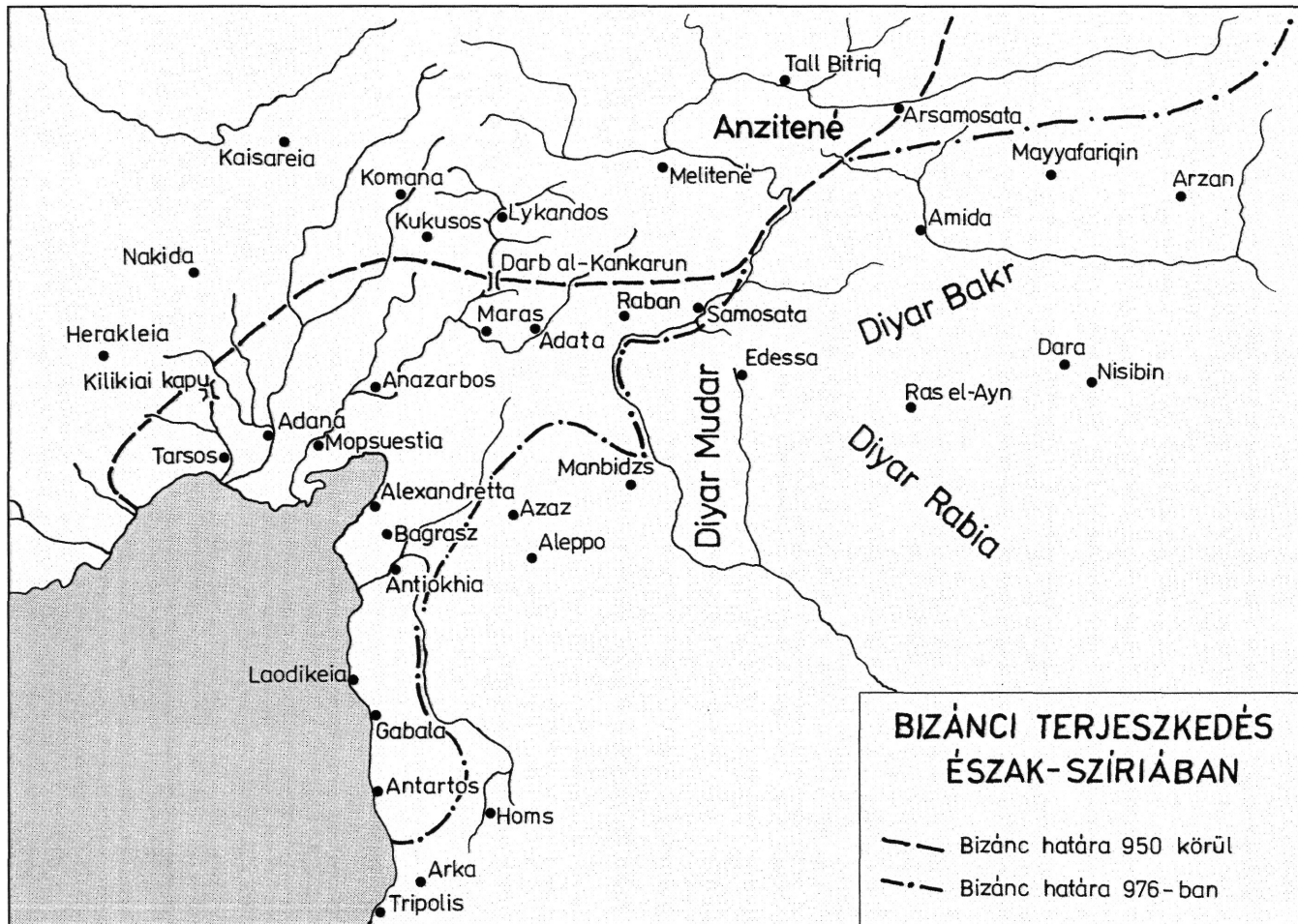
⁵⁸ *Leó diakónus* 69–72. o.; *Honigmann* 94. o.

⁵⁹ *Leó diakónus* 72–73. o.; PO 18. 816–817. o.; *Skylitzes* II. 147. o.

⁶⁰ *Leó diakónus* 79–80. o. *Skylitzes* II. 147–148. o. szerint Burtzes megvesztegette Antiokhia egyik nyugati tornyának őrzőjét és 300 emberével így jutott fel a falra, de Petros csak háromnapos harc után jött segítségére, a császár viszont dühében leváltotta Burtzest. *Barhebraeus* 172–173. o. szerint a helyi keresztények segítségével vették be a várost. PO 18. 822–823. o. szerint a lakók elhanyagolták az őrséget és a bizánciak az őrizetlen falakat látva megmászták azokat és bevették Antiokhiát. *Leonhardt*: i. m. 45–49. o.

⁶¹ A Parangelmata poliorketika, mely különféle ostromeszközöket ír le, főleg faltörő kosokat, fúrógépeket, létrákat és falak megmászására alkalmas eszközöket említ, hajtógépeket alig: PP 51–73. o.

⁶² *McGeer*: *Byzantine Siege Warfare...* 125–126., 129. o.

Érdeemes még a terjeszkedő politika néhány következményére is kitérni: a kilikiai és szíriai hadjáratok a helyi (főleg muszlim) lakosság nagyarányú menekülésével jártak.⁶³ A helyükre azonban Bizánc nem tudott a saját demográfiai tartalékából elég telepest állítani, így az elfoglalt területeken jelentős volt az örmény, szír keresztény és arab keresztény betelepülés. Így a Taurus-hegységen túli vidék etnikai és vallási képe nagyban különbözött a birodalom többi részétől. Ez természetesen feszültséget keltett, amit a katonacászárok – II. Nikephoros, I. Ioannes (969–976), II. Basileios (976–1025) – mindenképpen igyekeztek tompítani, hiszen a terület lakosságára katonailag és gazdaságilag egyaránt nagy szükség volt. A vizsgált időszakban ezért a térségben egyfajta vallási tolerancia volt megfigyelhető ami azonban a XI. században megszűnt, és gyakori összetűzésekhez vezetett a különböző csoportok között.⁶⁴

Még egy belpolitikai problémát is kitermelt ez az időszak: a kisázsiai katonai arisztokrácia pozíciója olyannyira megerősödött, hogy már veszélyeztette a legitim dinasztiát. Ez a két nagy rokoni csoport, a kappadokiai Phokas–Maleinos és az armeniakoni és kharsianoni Kurkuas–Skleros klán rivalizálásához vezetett. A két csoport még együttműködve juttatta trónra II. Nikephorost 963-ban, de miután a császár elidegenítette magától a fővárost, a Kurkuas családból származó Ioannes Tzimiskes összeesküvés útján magához ragadta a hatalmat. A két csoport ezután gyűlölködő ellenséggé vált: II. Ioannes halála után Bardas Skleros, a császár korábbi sógora akarta magához ragadni a hatalmat, de végül, a 976 és 979 közötti polgárháborúban, alulmaradt Bardas Phokasszal (Leon Phokas fiával) és ibér szövetségeivel szemben.

Ez újra a Phokasok helyzetét erősítette, de a törvényes császár szándékát is, hogy saját kezébe vegye a kormányzást. II. Basileios ezért a bolgárok elleni harcot újította fel, amit személyesen óhajtott vezetni. A kezdeti kudarcok után Bardas Phokas fellázadt ellene és elragadta egész Kisáziát, a császár végül csak egy rusz segélyhad segítségével kerekedett felül a 987–989-es polgárháborúban. A hűségére visszatért Bardas Sklerosnak

⁶³ II. Nikephoros keleti hadjáratai során a határvidéki városok környékét és az azokat tápláló falvakat felégette, lakosaikat elhurcolta; amikor eljött az aratás ideje, felégette az egész termést, hogy a városok lakosságát az éhínség megtizedelje. Ezt addig folytatta, amíg a szorult helyzetbe került városok meg nem adták magukat a szíriai és mezopotámiai határvidékeken. Akkoriban senki sem kételkedett abban, hogy elfoglalja egész Szíriát, Diyar Mudart, Diyar Rabiát és Diyar Bakrt: PO 18. 825–826. o.; *Benner, Thomas Hartmut*: Die syrisch-jakobitische Kirche unter byzantinischer Herrschaft im 10. und 11. Jahrhundert. Marburg, 1989. 25–26. o. Az ellenség területének feldúlásával célt érni nem volt valami új dolog a bizánciaknál, már Bölcs Leó (886–912) is ajánlotta a X. század elején: „...hányféle módon lehet felvenni a harci érintkezést: ... a harcrend arcvonalával; lesből hadicsel formájában; megerősített helyek elragadásával; az ellenséges terület egyetlen rohamban való elpusztításával; a gabona felprédálásával; a fák kivágásával; a házak felégetésével; fosztogatással; foglyok elhajtásával...”. In: *Rázsó Gyula*: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest, 1974. 110. o. De nyugaton sem volt ismeretlen: „A középkori hadviselés még nagyobb seregekkel is elsősorban a pusztításra tört, az ellenfelet a vidék felprédálásával térdre kényszeríteni...”. *Veszprémy László*: Hadügy a koraközépkori Nyugat-Európában. Szent István és kora. A *Társadalom és Honvédelem* tematikus különszáma. Budapest, 2000. (IV.évf.) 2. szám 108–109. o. Mindezek alapján érhető, hogy a konstantinápolyi lakosság a „szaracénok sápasztó halálának” nevezte a császárt: Liudprand történeti munkái. Antapodosis. Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris. Relatio de legatione Constantinopolitana. Ford. *Jurkovich Emil, dr. Gombos F. Albin* és *Gaál Lajos*. Szerk. *Gombos F. Albin*. Budapest, 1908. 234. o.

⁶⁴ *Tate, George*: Frontière et peuplement en Syrie de Nord et en Haute Mésopotamie entre le IVe et le XIe siècle. In: *Castrum* 4. Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au moyen âge. Rome – Madrid, 1992. 155–157. o.; *McGeer, Eric*: The Legal Decree of Nikephoros II. Phokas Concerning Armenian Stratiotai. In: *Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S. J.* Ed. *Timothy S. Miller-John Nesbitt*. Washington, 1995. 124–125. o.; *Benner*: i. m. 26., 30–34. o.

és rokonságának megbocsátott ugyan, de kitartóan törekedett a Phokas-Maleinos rokonság háttérbe szorítására. A nyugati irányú terjeszkedő politika (Bulgária meghódítása) is a keleti arisztokrácia visszaszorítását célozta: a katonai családokat befolyási övezetüktől távol alkalmazta, s ott is saját irányítása alatt.⁶⁵

A másik problémát a külpolitikai helyzet jelentette: 969-ben Egyiptom a síita Fátimida-dinasztia kezére került, ezzel Szíriában a kor leghatalmasabb muszlim állama vetette meg a lábát. Valószínűleg ezzel összefüggésben 969 december–januárban szerződés jött létre Bizánc és Aleppó között, amely meghatározta a kettejük közötti határvonalat (Bizánc Tripolis előteréig megszerezte a tengerpartot). A hamdanida emírség egyúttal adófizetést vállalt és azt, hogy területén nem enged át muszlim seregeket Bizánc ellen, viszont annak seregét átengedi dél felé.⁶⁶ A Fátimidákkal a X. század folyamán több összecsapásra került sor – I. Ioannes 975-ben Damaszkusz és Tripolis alá jutott – de a határvonal már nem változott meg a két birodalom között, új hatalmi egyensúly jött létre.

⁶⁵ *Cheyne, Jean-Claude: Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210). Paris, 1990. 325–336. o.; a De re militari, mely a 991–995 között fródott, II. Basileios számára készült, mikor még viszonylag tapasztalatlanak számított a külföldi hadjáratok vezetésében: Dennis: Three Byzantine... 242. o.*

⁶⁶ *Farag, Wesam: The Aleppo Question: a Byzantine-Fatimid Conflict of Interests in Northern Syria in the Later Tenth Century A. D. Byzantine and Modern Greek Studies 1990/14. 45–46. o.; Bianquis, Thierry: Les frontières de la Syrie au XIe siècle. In: Castrum 4. 141. o.; Honigmann: 94–95. o.; Benner: i. m. 54–55. o.*

Márton Tóšér

BYZANTINE EXPANSION IN THE 10TH CENTURY – SIEGE TECHNIQUES
IN THEORY AND IN PRACTICE

Summary

The study treats the main elements of the eastern expansion of Constantinople in the 10th century, in parallel with the period's literature of military science. In the first chapter, the author examines siege technique methods as discussed in Byzantine military treatises, primarily *De re militari*, written at the end of the 10th century, and *Tactics* by Nikephoros Uranos. On the basis of these works, it can be established that the sieges of the period were characterised by blockades, where the Byzantines attempted to starve the enemy into surrender and consumed the town's agricultural hinterland. A more direct method was battering down the walls by means of mining. Apart from these, a town or fortress could be captured by surprise, by ruse, by treason or through bribing, as well.

The second chapter gives account of the most significant stages of Byzantine expansion from 927 to 969, i.e. from the blockades that followed the borderland raids against Melitene and Theodosiopolis to the capture of Antioch. In the course of these events, all the above-mentioned siege techniques were put into practice. The author refers to the decline of the Arab Caliphate, which contributed to the success of the Byzantine raids; the fights against the Emirate of Aleppo; Nikephoros Phokas' military reform; and the consequences of the eastern conquest, such as the immigration of Syrians and Armenians into the newly acquired territories in place of the Muslim population, the consolidation of the Byzantine military aristocracy, and the adaptation to the changing foreign affairs. The author used Byzantine sources in the first place, but also examined eastern (Muslim, Syrian and Armenian) sources related to the topic, where possible.

Márton Tóšér

EXPANSION BYZANTINE AU XÈME SIÈCLE – TECHNIQUES DE SIÈGE
EN THÉORIE ET EN PRATIQUE

Résumée

L'étude présente les éléments principaux de l'expansion byzantine vers l'Est au Xe siècle en regard de la littérature d'art militaire de l'époque. La première partie traite les méthodes des techniques de siège présentées dans des essais militaires byzantins (notamment les parties pertinentes de *De re militari* et de la *Tactique* de Nikepharos Uranes). Ceux-ci permettent de constater que les opérations de siège de l'époque relevaient surtout du blocus visant à affamer la ville attaquée et à détruire l'arrière-pays agricole. La démolition des murs par le creusement de puits de mine était une méthode plus directe. Certes, l'objectif visé a pu être atteint aussi par d'autres moyens dont l'attaque surprise, la ruse, la trahison ou la corruption.

La deuxième partie, plus longue que la première, passe en revue les étapes majeures de l'expansion byzantine en ordre chronologique de 927 à 969, soit du blocus contre Meliténé et Theodosiopolis, né d'incursions des confins, à la prise d'Antiodus. Celles-ci permettent d'observer la mise en pratique des méthodes de siège décrites ci-dessus. L'étude parle aussi du déclin du califat arabe permettant le succès des attaques byzantines, des luttes avec l'émirat d'Aleppo, de la réforme militaire de Nikephoros Phokas et des conséquences des conquêtes orientales (par ex. l'établissement de Syriens et d'Arméniens dans les zones conquises à la place de la population musulmane ayant pris la fuite, la consolidation de l'aristocratie militaire byzantine, l'adaptation au

changement de la situation de politique extérieure). L'étude est surtout basée sur des sources byzantines, mais tient compte aussi, dans la mesure du possible, des sources issues des zones orientales concernées (musulmanes, syriennes, arméniennes).

Márton Tóser

BYZANTINISCHE EXPANSION IM 10. JAHRHUNDERT
– BELAGERUNGSTECHNIKEN IN DER THEORIE UND IN DER PRAXIS

Resümee

Die Studie gibt die wichtigsten Momente der Ostexpansion Byzanz' im 10. Jahrhundert parallel zu der militärgeschichtlichen Literatur des Zeitalters kund. Der erste Teil stellt die belagerungstechnischen Methoden der byzantinischen Militärabhandlungen (in erster Linie der Arbeiten *De re militari* und Nikephoros Uranos *Taktika*, beide vom Ende des 10. Jahrhunderts) vor. Auf Grund dieser kann festgestellt werden, dass die Belagerungsoperationen des Zeitalters in bedeutendem Teil Blockadecharakter hatten: die byzantinischen Truppen konzentrierten sich auf das Aushungern der belagerten Stadt mit der Verplünderung des landwirtschaftlichen versorgenden Hinterlandes. Eine direktere Methode war die Niederreißung der Mauern nach dem Schachtgraben. Parallel dazu konnte das gewünschte Ziel natürlich auch überraschend, mit List, Verrat oder Täuschung erreicht werden.

Der zweite, größere Teil der Arbeit stellt die wichtigsten Stationen der byzantinischen Expansion in chronologischer Reihenfolge von 927 bis 969 vor: von der Blockade von Melitené und Theodosiopolis, die sich aus den Streifzügen im Grenzgebiet entwickelt hat, bis zur Einnahme von Antiokhia. Im Laufe dieser Expansionen ist die praktische Realisierung der im Vorhinein beschriebenen Belagerungsmethoden zu beobachten. Die Studie kommt auf folgende Punkte zu sprechen: auf den Niedergang des arabischen Kalifats (der den Erfolg der byzantinischen Angriffe ermöglichte), die Kämpfe mit dem Emirat von Aleppo, die Heeresreform von Nikephoros Phokas, sowie die Folgen der Osteroberungen (z. B. die Ansiedlung von Syrern, bzw. Armeniern anstelle der muslimischen Bevölkerung in den neu erworbenen Gebieten, die Erstarkung der byzantinischen militärischen Aristokratie und die Anpassung an die veränderte außenpolitische Situation). Die Arbeit stützt sich dabei in erster Linie auf byzantinische Quellen, zieht aber nach Möglichkeit auch diejenigen Quellen in die Untersuchung mit ein, die auf den betroffenen östlichen (muslimischen, syrischen, armenischen) Gebieten erhalten geblieben sind.

Мартон Тошсер

ЭКСПАНСИЯ ВИЗАНТИИ В X СТОЛЕТИИ
– ОСАДНАЯ ТЕХНИКА В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

Резюме

В своей работе автор рассматривает основные этапы расширения территорий Византии на восток в X веке, проводя параллель с военно-научной литературой. В первой части статьи исследователь на основании византийской военно-научной литературы эпохи (в первую очередь „*De re militare*” и Никифороса Ураноса „*Taktika*”) анализирует методы осадной техники. На основании этого можно констатировать, что осадные операции той эпохи в основ-

ном носили блокадный характер, византийцы концентрировали усилия на взятие осажденных измором путем разграбления сельскохозяйственных территорий, снабжавших воинов продовольствием. Разумеется, наряду с этим они достигали поставленной цели путем осуществления внезапных набегов, предательства, и подкупов.

Во второй части работы автор рассматривает наиболее важные этапы экспансии византийцев, показывая в хронологическом порядке военные рейды против Мелитены и Феодосиополиса с 927 по 969 год, переходившие в блокаду, и вплоть до захвата Антиохии. В ходе этих операций можно было наблюдать осуществление на практик ранее описанных методов осады. Автор статьи затрагивает факт упадка арабского халифата (что сделало возможным успех наступлений византийцев), борьбу с эмиром Алеппо, реформы в армии, осуществленные Никифором Фокасом, последствия восточных завоеваний (как например, поселение на вновь завоеванных территориях сирийцев и армян на место спасавшихся бегством мусульман, усиление византийской военной аристократии, приспособление к изменившейся внешне-политической обстановке). Исследовательская работа опирается прежде всего на византийские источники, но по возможности анализирует также и источники, сохранившиеся на затронутых восточных территориях (мусульманских, сирийских, армянских).